תשובות שמעל לשאלות

הרב גדעון ביר

הציץ עליו בעל הבירה

אנחנו נמצאים בפרשות של אברהם אבינו, בין פרשת לך-לך המתארת את עזיבת אברהם את בית אביו, לפרשת וירא, שבשיאה מספרת על עקידת יצחק. כשמתבוננים בדמותו של אברהם אבינו, דרך מדרשי חז"ל ואף בקריאה פשוטה של הפסוקים, אנחנו פוגשים בתכונה מרכזית המאפיינת את אברהם. לפחות בתחילת דרכו, אברהם אינו מקבל שום דבר כמובן מאליו, לא את התרבות של החברה המקיפה אותו, ולא את דרכו של אביו. הדברים באים לידי ביטוי במדרש מוכר העוסק בראשית ימיו של אברהם, ומתאר אותו כאדם המהלך ומבקש לברר מיהו בעל העולם (בראשית רבה לט, א):

> אמר רבי יצחק: משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום, וראה בירה אחת דולקת. אמר: תאמר שהבירה זו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך לפי שהיה אבינו אברהם אומר: תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב"ה ואמר לו: אני הוא בעל העולם.

ישנו מדרש נוסף, חריף יותר, אך מקורו ברור פחות. המדרש מספר שבמסעו אחר האמונה מתפלל אברהם לשמש, אך עד מהרה היא שוקעת ובמקומה מופיעים הירח והכוכבים. הוא מתפלל אל הירח, אלא שאז זורחת השמש שוב. גם הסברי אביו, לפיהם הפסלים הם האלים, לא מניחים את דעתו של אברהם, שכן עד מהרה הוא מגלה ש"פֶּה לָהֶם וְלֹא יְדַבֵּרוּ עֵינַיִם לָהֶם וְלֹא יִרְאוּ" (תהלים קטו, ה).

אברהם אבינו הוא דמות מחפשת שלא מקבלת מוסכמות מקובלות כמובנות מאליהן, ובזה הוא שונה מהחברה בה הוא נמצא. בליקוטי מוהר"ן, בין חלק קמא לחלק תניינא, מופיעה תורה העוסקת בדמותו של אברהם אבינו:

> **אחד היה אברהם** - שאברהם עבד ה' רק על ידי שהיה אחד, שחשב בדעתו שהוא רק יחידי בעולם, ולא הסתכל כלל על בני העולם, שסרים מאחרי ה' ומונעים אותו, ולא על אביו ושאר המונעים, רק כאילו הוא אחד בעולם, וזהו: 'אחד היה אברהם'. וכן כל הרוצה לכנוס בעבודת ה', אי אפשר לו לכנוס כי אם על ידי בחינת שיחשוב שאין בעולם כי אם הוא לבדו יחידי בעולם, ולא יסתכל על שום אדם המונעו, כגון: אביו ואימו או חותנו ואישתו ובניו וכיוצא, או המניעות שיש משאר בני העולם, המלעיגים ומסיתים ומונעים מעבודתו יתברך. וצריך שלא יחוש ויסתכל עליהם כלל, רק יהיה בבחינת: 'אחד היה אברהם' כאילו הוא יחיד בעולם כנ"ל.

ר' נחמן מפרש את המילים "אֶחָד הָיָה אַבְרָהָם" (יחזקאל לג, כד), במובן שבו אברהם תפס את עצמו. אברהם ראה את עצמו כיחידי בעולם מבחינת האמונה שלו, והתפיסה הזו היא שאפשרה לו להגיע לאמונה. מתוך כך מציע לנו ר' נחמן עצה: על מנת להתקרב לקב"ה, ראה את עצמך כיחידי בעולם. אל תהיה מושפע ממה שסביבך, ואל תיתן מקום למונעים. כך תוכל לתת מקום לאמונה החזקה שבתוכך לצאת החוצה.

גם מתוך הפסוקים, בשיח שבין אברהם לקב"ה ניכר כי אברהם נאמן לאמת עוצמתית שנמצאת בתוכו. כך נראה מהדין ודברים סביב החרבת סדום (יח, כג-כו):

> וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע: אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ: חָלִלָה לְךָ מֵעֲשֹׂת כַּדָּבָר הַזֶּה לְהָמִית צַדִּיק עִם רָשָׁע וְהָיָה כַצַּדִּיק כָּרָשָׁע חָלִלָה לָךְ הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט: וַיֹּאמֶר ה' אִם אֶמְצָא בִסְדֹם חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר וְנָשָׂאתִי לְכָל הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם.

אברהם מקבל ידיעה מהמלאכים שהקב"ה יחריב את סדום, והתגובה הטבעית היא לקבל את גזירת הקב"ה. אמנם אברהם אוחז כאן בתפיסה מסוימת של חסד ורחמים, ומתווכח עם הקב"ה בנימה שעשויה להישמע לנו מעט "חצופה". הדברים לא נעצרים שם, אלא ממשיכים ב"משא ומתן" המספרי הידוע.

ואתה את בריתי תשמור

עם כל זה, אנו פוגשים בפרט מרכזי נוסף בדמותו של אברהם, שנראה כהפוך מתכונת החיפוש של אברהם. אברהם כורת שוב ושוב בריתות עם הקב"ה. למעשה, אנחנו לא מכירים עוד פרשות כאלה, בהן מופיעות כל כך הרבה בריתות שכורת אדם עם הקב"ה. ברית משמעותה הכרעה של נאמנות נצחית, לא רק של אברהם, אלא של כל זרעו אחריו. כריתת ברית היא כמו לומר: "מצאתי". נעלמות הבדיקות והחקירות. אין שאלות בנוסח "מיהו בעל הבירה". זו איזו הסכמה של הגעה למקום בטוח, הצהרה על כך שלא תהיה בדיקה מחודשת בכל הזדמנות שתיקרה לפניו. נאמנות.

מושג הברית מופיע בברית בין הבתרים מספר פעמים (טו, ה-יח).

> וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַבֶּט נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ: וְהֶאֱמִן בַּיהוָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה... וַיֹּאמַר אֲ-דֹנָי ה' בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה: וַיֹּאמֶר אֵלָיו קֳחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל: בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת.

בעת ברית המילה כורת אברהם ברית נוספת עם הקב"ה, עד שבפרק יז, פרק ברית המילה, מופיע מושג הברית שלוש עשרה פעמים. גם עקידת יצחק היא סוג של ברית. זו הסכמה לדרישה הא-להית, שמביאה בעקבותיה את דבר ה' הנושא אופי של ברית (כב, טז-יח):

> וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידֶךָ: כִּי בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו: וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי.

חיפוש או מחויבות?!

כשאנו מבינים את מושג הברית, ורואים עד כמה הוא מרכזי בדמותו של אברהם אבינו, יש בזה משהו קצת מפתיע. כיצד דרים בכפיפה אחת כריתת הבריתות עם שאילת שאלות ואי קבלת מוסכמות; כיצד ניתן למצוא הכרזת נאמנות וביטחון וודאי בדמות שמתווכחת עם המציאות שלה, ושאיננה מחויבת להוריה ולתרבות בה היא גדלה. כשדמות כזו הנמצאת בחיפוש ושואלת שאלות כורתת ברית ועוד ברית, יש כאן משהו שצריך להבין אותו. אני מבקש לברר את היחס שבין הצדדים האלה, שנראים כסותרים.

מלך כוזר חולם חלום שוב ושוב, ובחלום נאמר לו: "כוונתך רצויה אך מעשיך אינם רצויים". ההתגלות הזו מביאה אותו לחפש את המעשה הרצוי אצל הפילוסוף, אצל הנוצרי ואצל המוסלמי. גם הוא, כמו אברהם אבינו, לא מקבל כמובן מאליו את התרבות שהוא גדל לתוכה, אבל גם לא משתכנע ממה שאמרו לו חכמי העולם איתם נפגש.

אמנם כשהוא מגיע לחבר היהודי, הוא שומע תשובה בנוסח: "אני מאמין בא-להי אברהם, יצחק ויעקב, אשר הוציא את בני ישראל באותות ובמופתים ממצרים וכלכלם במדבר והנחילם את ארץ כנען..." (א, יא). החבר בעצם אומר לו: "אני מאמין בברית". התגובה של מלך כוזר היא: "לא חינם החלטתי בראשונה לא לשאול את היהודים" (שם, יב). מבחינת מלך כוזר, תשובת החבר לא מתכתבת עם השאלה שלו. לא רק שהתשובה שלו לא מספיק טובה - כמו תשובותיהם של הפילוסוף, המוסלמי והנוצרי - אלא התשובה אפילו לא באותה השפה של השאלה. המלך מדבר בשפה של חיפוש בעקבות חלום, שפה של חוויה עוצמתית, של דרך עבודת האל והמעשה הרצוי, ואילו החבר מדבר על תיאור מציאות של ברית.

צא מאיצטגננות שלך

הקונפליקט הזה שמציב הכוזרי מול החבר, הוא בעצם נושא השאלה שלנו ביחס לאברהם. והתשובה היא, שבעצם הברית לא רק עונה על שאלותיו של החבר, אלא שהיא התשובה היחידה האפשרית לשאלה הקיומית שלו. ועוד לפני שהיא התשובה לשאלתו של הכוזרי, היא תשובה לחיפושו של אברהם אבינו. במאמר רביעי (טז), הכוזרי מבאר רעיון זה באופן מפורט:

> הנה נתבאר לי ההפרש בין השמות "א-להים" ו"ה'", והבינותי מה רב המרחק בין "א-להי אברהם" ובין "אלהי אריסטו": כי ל"ה'" יתעלה משתוקקים בני אדם שהשיגוהו בחוש ועל יסוד עדות ראיה, ואילו ל"אלהים" נוטים על פי ההקש ההגיוני.

הכוזרי מבין דבר חדש, הוא מבין שיש הבדל מהותי בין האל של הפילוסופים שהגיעו אליו באמצעות השכל והקשיו הלוגיים, לעומת "א-להי אברהם", שזהו מושג מרומם אחר לגמרי. יש כאן הבדל בתרגומים. לעיל הבאנו את תרגום אבן

שמואל, שכתב "השיגוהו בחוש ועל יסוד עדות **ראיה**", בתרגום אבן תיבון: "תכספנה לו הנפשות **בטעם וראיה**", ופרופ' שורץ תרגם: "אל ה' יתעלה משתוקקים **בתשוקה, בחוויה ובחזון**". בכל אופן, מאד ברור שהכוזרי מבין שיש שוני מהותי בין "א-לוהי אברהם" ל"אלוהי אריסטו". על גבי זה ממשיך הכוזרי ומוסיף שהבין שאמונה שכלית איננה ברית, משום שהיא רלוונטית רק כשהיא נוחה.

וכשממשיך החבר בפסקה שלאחר מכן ואומר מה עבר אברהם לאורך הדרך, ובאילו ניסיונות התנסה, הוא מלמד את הכוזרי שדביקות ב"א-להי אברהם" היא מצב כזה, שאדם מוכן להתמסר לגמרי ואף לסבול בשביל זה. יש כאן התמסרות, וזה מאד קשור לברית. הדבר הזה לא מבטל את המקום של השאלה והחיפוש. השאלה והחיפוש יכולים לנבוע ממקום שכלי, אבל החבר מלמד שהתשובה היא לא שכלית. תשובה שכלית היא קרה ומנוכרת ולא מאפשרת להתמסר. התשובה חייבת להיות מעבר לשכל, במקום של ראיה וטעם, תשוקה, חוויה וחזון.

בהמשך הפסקה מביא הכוזרי את מאמר חז"ל על דברי ה' לאברהם (רש"י): "וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה - ולפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך". כלומר, הוא ציווה עליו לעזוב את חוכמותיו ההקשיות. לא רק שהחוכמות ההקשיות לא יביאו אותך למנוחה, אלא יש לעזוב אותם. בברית כבר אין היקש, אלא דבר מה שמעבר לו. יש כאן איזו התחייבות, קשר, עומק, מקום שאין בו בדיקות שכליות תמידיות.

תשובת הברית

כדי להסביר את הדברים נראה שני מקורות, אחד של הרב סולובייצ'יק ב"איש האמונה", והשני בתורה ס"ד בליקוטי מוהר"ן. בשניהם יש תיאור דומה, עם הבדלים מסוימים, ואולי כך נוכל להבין קצת יותר את דברי החבר בספר הכוזרי. כך כותב הרב סולובייצ'יק (תרגום קלמן נוימן, הוצ' ידיעות אחרונות, עמ' 50-48):

> כפי שכבר אמרנו, הקוסמוס מעורר את איש האמונה, כמו את אדם-א, לשאול שאלות. אך שלא כמו אצל אדם-א, הברית ולא הקוסמוס היא המעניקה לו את התשובה לשאלותיו. איש האמונה איננו יכול לוותר על מפגש הברית. בערגתו לא-להים, לעתים קרובות הגילוי הקוסמי איננו מספק אותו והוא חווה רגעים של ייאוש...

כלומר, לאיש האמונה יש ששאלות שבאות לא רק ממקום פילוסופי ואינטלקטואלי, אלא מדובר בשאלות זועקות, שאלות קיומיות. כיוון שכך, התשובות שהעולם מציע לו, משאירות אותו בודד. הן לא עונות לו על המקום שממנו באמת נבעה השאלה שלו. דווקא הברית היא שעונה לו על השאלות האלה.

> על כן, כדי לגאול את עצמו מבדידותו ומסבלו, על איש האמונה לפגוש את א-להים במישור האישי של הברית, שם הוא יוכל להיות קרוב אליו ולהרגיש חופשי בנוכחותו. על פי המסורת שלנו, אברהם, אביר האמונה חיפש ומצא את א-להים בשמים מוארי הכוכבים של מסופוטמיה. אולם, הוא חש בדידות עזה ולא מצא מנוח בידידות האילמת של א-להים, אשר דמותו השתקפה אליו ממרחביו האינסופיים של הקוסמוס.

כלומר, אברהם חיפש את הקב"ה, ולפני כריתת הברית הוא מצא אותו במרחב העולמי של תשובה של היקש והבנה שכלית, הבנה פשוטה של העולם הגשמי - שהקב"ה ברא אותו. ועם זאת, אברהם נשאר בבדידותו.

> רק כאשר הוא נפגש עלי אדמות עם הא-ל כאב, אח וידיד - ולא רק בשבילים הבלתי-מסומנים של הרקיע - הוא חש נגאל. חכמינו אמרו שלפני הופעתו של אברהם, מלכות ה' השתקפה רק בשמי השמים ורק הטבע הדומם "סיפר" כבוד א-ל. אברהם הוא שהכתיר אותו כא-להי הארץ, הווי אומר: כא-להים של בני האדם.

כל זמן שלאברהם לא היה קשר רציף עם הקב"ה, ומבחינתנו כעובדי ה' מדובר על לימוד תורה ושמירת מצוות, האדם נשאר בבדידותו. הוא לא מקבל מענה לשאלה שלו. רק כשעולמו הופך להיות עולם של חיי א-להות וקודש הוא מוצא את מקומו ויוצא מהבדידות של השאלה "מי ברא אלה". על ידי האמונה יהודי מסוגל להתרומם מעל לשאלות שאין להן תשובות. הוא חי בעולם של קשר עם הקב"ה, ובמקום הזה אין לשאלות מקום קיומי, כפי שמובא בהערה 21 שם:

> אם הכלה אוהבת המחובקת בידי אהובה מבקשת הוכחה שהוא חי וקיים? וכי מוטל על הנשמה המתפללת שדבקה באהבה נרגשת ובאקסטזה לאהובה הא-להי להוכיח שהוא קיים?

כשנמצאים בתוך שיח, בקשר רציף, מגוחך לשאול את השאלה. כשהשאלה והתשובה היא שכלית, היא נשארת חיצונית. רק כשנמצאים בתוך קשר, התשובה מקבלת את חיותה. ההסבר של הרב סולובייצ'יק למעשה אומר שכריתת הברית, וקשירת הקשר שבאה עימה, היא בעצמה התשובה.

לנגן את השאלות

בתורה סד בליקוטי מוהר"ן יש דברים דומים, עם דגש על נקודה מעט שונה. ר' נחמן מתאר שבעולם האמוני יש שאלות שצריך לתת להן תשובות, אבל ישנן שאלות שבמהותן אין להן תשובה. איך מתמודדים איתן? אומר ר' נחמן:

> וְעַל כֵּן יִשְׂרָאֵל נִקְרָאִים עִבְרִיִּים, עַל שֵׁם שֶׁהֵם עוֹבְרִים בֶּאֱמוּנָתָם עַל כָּל הַחָכְמוֹת וַאֲפִילּוּ עַל הַחָכְמוֹת שֶׁאֵינָם חָכְמוֹת הַיְנוּ הָאֱפִיקוֹרְסִית הַשֵּׁנִית הַבָּא מֵחֶלֶל הַפָּנוּי כַּנַּ"ל. וְעַל כֵּן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נִקְרָא "אֱלֹקֵי הָעִבְרִיִּים", מִלְּשׁוֹן "עֵבֶר הַנָּהָר" לְשׁוֹן צְדָדִין, הַיְנוּ שֶׁאֱלקוּתוֹ מְסֻבָּב גַּם עַל הֶחָלָל הַפָּנוּי הַבָּא עַל יְדֵי הַצִּמְצוּם שֶׁצִּמְצֵם הָאוֹר לְצְדָדִין וְעַל כֵּן יִשְׂרָאֵל נִקְרָאִים עִבְרִיִּים שֶׁעַל יְדֵי אֱמוּנָתָם שֶׁמַּאֲמִינִים שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֱלֹקֵי הָעִבְרִיִּים כַּנַּ"ל הֵם עוֹבְרִים עַל כָּל הַחָכְמוֹת וְעַל מַה שֶּׁאֵינָם חָכְמוֹת הַיְנוּ הָאֱפִיקוֹרְסִית הַשֵּׁנִית כַּנַּ"ל.

ר' נחמן מלמד שעל ידי האמונה ישראל מסוגלים לדלג מעל השאלות. אני חושב שר' נחמן לא מתכוון לומר לנו סתם "תאמין גם בלי תשובות לשאלות שלך"; אלא לומר שהשאלות חושפות כישרון אחר, מעבר לכישרון השכלי והיכולת להוכיח. הן חושפות כישרון של אמונה שיש בכל יהודי, לא כישרון למצוא תשובה לכל דבר, אלא כישרון להיות קשור לקב"ה באופן שמעל לשאלות. בהמשך ר' נחמן אומר יותר מזה, שבמקום שישנן שאלות בלי תשובות, יש שם לא רק אמונה אל יש שם ניגון:

> וֶאֱמוּנָה, יֵשׁ לָהּ גַּם כֵּן זֶמֶר וְנִגּוּן הַמְיֻחָד לָאֱמוּנָה... כָּל אֱמוּנָה יֵשׁ לָהּ זֶמֶר וְנִגּוּן וְאוֹתוֹ הַזֶּמֶר הַמְיֻחָד לָאֱמוּנָה הַנַּ"ל, שֶׁהוּא אֱמוּנָה הָעֶלְיוֹנָה מִכָּל הַמִּינֵי חָכְמוֹת וֶאֱמוּנוֹת שֶׁבָּעוֹלָם, הַיְנוּ אֱמוּנָה בְּהָאוֹר אֵין סוֹף עַצְמוֹ הַסּוֹבֵב כָּל עָלְמִין כַּנַּ"ל. אוֹתוֹ הַזֶּמֶר הוּא גַּם כֵּן לְמַעְלָה מִכָּל הַנְּגִינוֹת וּזְמִירוֹת שֶׁבָּעוֹלָם הַשַּׁיָכִים לְכָל חָכְמָה וֶאֱמוּנָה.

אני מבין שמשמעות הדבירם היא שהשאלות האלה לא רק חושפות את האמונה של הבן אדם, אלא לעתיד לבוא הן גם תחשופנה איזשהו ניגון מסוים, איזשהו קשר של היהודי עם הקב"ה, שהוא מעבר למקום של התשובות השכליות.

אם לפי הרב סולובייצ'יק עצם החיים של אמונה מתוך ברית יוצרים גם את האמונה בעצמה, את הקשר של היהודי עם הקב"ה, הרי שלפי ר' נחמן האדם היהודי חושף מתוכו איזושהי אמונה שהיא מעבר לשאלות.

מידי שבוע ביום שני מתקיימת בביהמ"ד של "ישיבת הגולן" שיחה כללית, העוסקת בתורת המידות ובנפש האדם, חיזוק בלימוד תורה ועבודת ה'.

להבדיל משיעורי האמונה העוסקים בעיונים מהותיים וכלליים מתורת מרן הרב וכתבי ראשונים, שיחה זו הינה בעלת גוון מוסרי, ועניינה בהדרכות רוחניות, הנגזרות מן המבט האמוני, ושופכות אור על דרכו הרוחנית של בן תורה בדורנו.

עריכה: דרור מורגנשטרן | **תמלול**: אורי פרקש | **אינטרנט**: בניה בסיסט ועמית רייף-תגרי | **צילום**: דוד יוסוב ונתנאל הורוביץ | **הפצה**: הראל בן דוד